

- Lütfi Bergen, *Kenti durduran şehir*, Ankara: MG V Yayınları, 2013, 407 s.

Değerlendiren: Abdülkadir Aksoy*

Kent, kentleşme, kalkınma kavramları sıkça tartışılmakta ve bu konular üzerinden ülkelerin-toplumların gelişmişlik düzeyleri belirlenmektedir. Bu bağlamda kentleşme, Sanayi Devrimi'nden günümüze değin sürekli yükselen seyir izlemiştir. Çünkü Sanayi Devrimi ve kapitalist sermaye birikimi ile birlikte kırdan kente göçler hızlanmış ve modern kentleşmeler oluşmaya başlamıştır.

Lütfi Bergen, aslen hukukçu olmakla beraber, ticaretle uğraşmış ve bu sırada da değişik konularda makaleler ve kitaplar yazmıştır. Bergen medeniyet, ahlak, din-iktisat ilişkisi, kent-şehir gibi konularda çeşitli dergi, gazete ve diğer platformlarda yazılar ve kitaplar neşretmiştir. Bergen eserini, Türkiye'deki kentleşme sürecini "bize ait olmadığı" tezinden yola çıkarak yedi bölümden oluşturmuştur. Kentleşme sürecinin en temelde modernite ve kapitalizm ile ilişkisinin sorgulanması gerekliliği kitaptaki temel vurgulardan birisidir. Bu sorgulamalar ile Bergen nihayetinde kentin şehir olmadığı, uygarlığın ise medeniyet olmadığı çıkarımına varır. Bergen bu ayrımı kitapta sıklıkla vurgular medeniyet-uygarlık ile şehir-kent kavramlarının birbirinin ikamesi olmadığını ifade eder.

"Kentler değerlerimizi öldürmektedir, modern kent ölümler diyarıdır." (s. 54) ifadesi ile Bergen, kentlerin beraberinde getirdiği olumsuzlukların haberini vermektedir. Bu olumsuzlukları iki temel başlıkta toplamak mümkündür; ilk olarak kentleşme Türk değer yargılarında çözümlene ve bozulma oluşturmuştur. İkincisi ise, kentleşme bazı baş edilemez ekonomik sorunlar üretmiştir. Bergen eserinde kentlerin büyümesinin bu iki sorunu daha da girift kıldığını belirtmektedir.

Kentleşmenin ve büyük kentlerin ortaya çıkması ile sanayi toplumunun oluşması beraber düşünüldüğünde bu süreç tüketim toplumunu meydana getirmiştir. Bu durum ise kentlerin sosyal bağları artırımının aksine akrabalık, aile ve mahalle gibi aidiyetleri büyük oranda zedeleyerek ortadan kaldırmaktadır. Yine kentleşme olgusu dinin kent merkezindeki konumunu değiştirerek toplumsal alandan dinin soyutlanmasını gerçekleştirmiştir. Ayrıca sanayileşmenin beraberinde getirdiği çalışma hayatı kentlerdeki bireylerin yabancılaşmasını ortaya çıkarmıştır. Bu sebeptendir ki "seküler kafes" olarak kentler, İslam şehirlerinin aksine değerlerin bizatihi yaşamın içerisinde yer almasına izin vermemektedir.

Öte yandan kentler, ekonomik tahribata da yol açmıştır. Bergen bu durumun görüldüğü alanların tespitini birkaç alanla ifade eder. Bunlardan ilki, hızlı göç ve bunun neden olduğu altyapı, konut, ulaşım, eğitim ve sağlık alanlarındaki taleplerdir. Bu talepler

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Türkiye'nin ekonomide ithalata dayalı olmasını da doğurmuştur. Kentleşmenin ekonomik hasarlarından ikincisi kentlerin dikey olarak genişlemesi/yükselmesi sebebiyle oluşan pahalılıktır. Bununla birlikte kentlerde oluşan aşırı bireysellik ve yabancılaşma, değerlerin çözülmesini beraberinde getirerek yalnızlığın ve suçluluğun giderilebilmesi için yeni kurumlar oluşmasını gerekli kılmıştır. Bu kurumsal maliyetler kentleşmenin menfi yansımasından başka bir şey değildir. Son olarak kentler konutların pahalılaşmasına neden olarak da sakinlerine ilave maliyetler yüklemektedir.

Bergen'in eserinde vurguladığı önemli bir nokta da kentlerin toplumsal mekân hafızasından yoksun bireyler oluşturmasıdır. Çünkü konutların ortalama ömrü 40 yıla kadar düşmüştür. Bu durum mekân üzerinden kuşaklar arası değer aktarımını ortadan kaldırmaktadır. Modern ve gösterişli konutlar yapmak adına her kentleşme yasası ile bu gün yaşadığımız kentlerden daha da uzaklara gidildiği fark edilmemektedir. Böylelikle oluşan modern rasyonalist AVM kültürü Müslümanları mahallesinden ve toprağından sürerek mekânı ve tarihi olmayan bireylere dönüştürmektedir (s. 294).

Yazar, kentlerin bu yıkıcı ontolojik duruşunun İslam şehirlerinde olmadığı bahsini tekrar tekrar belirtmektedir. Çünkü Bergen'e göre İslam şehirlerinin iki ana unsuru, din ve esnaf kurumlarıdır. Bu bağlamda şehir medeniyeti, kapitalizmin meydan okuması olarak bu iki unsuru feodalizmin değeri olarak kente dönüşmesi gerekliliği sürecinde aşmıştır. İslam şehir tarihleri incelendiğinde mahallelerin merkezinde cami ve bedestenler bulunmaktadır (s. 68). Böylece merkezine dini ve esnafı konumlandıran şehir medeniyeti, kendi değerlerine yabancılaşmayan toplumsallık üretmiştir.

Eserde, İslam şehrinin toplumsallaşmayı işlevselleştiren fiziki yapıda inşa edilmesi önemli bir bakış açısını yansıtmaktadır. Yazara göre İslam şehirlerinin temelini oluşturan fiziki unsurlar cami, pazar ve darü'l imare'dir. Şehir bunların etrafında dairevi şekilde örgütlenir ve otonom yapılanmalara dönüşürdü. Kendine özgünlüğün sağlanmasında kuşkusuz mahallenin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Ama önemli bir nokta da camilerin bugünkü anlamıyla sadece ibadet edilen yerler olmayıp aynı zamanda toplumsal sorunlar ve çözümleri için de toplanılan bir yerdir. Yine çarşı bedesten türü yapılanmalar da esnaf ve zanaatkârlardan oluşan ve çoğunlukla aynı mesleklerin yakın yerleşmeleri şeklindeki bir pazar sistemi de bu otonom yönetimin oluşmasında etkilidir (s. 351).

Bergen bu noktada Ahilik teşkilatına büyük önem atfederek onun ekonomik ve sosyal alanı düzenlediğini ifade etmektedir. Usta-çırak ilişkisi sadece mesleki eğitim değil aynı zamanda ahlaki eğitimi de kapsar. Bu sebeple Ahilik çocukların ve gençlerin "aylak" olmasının önünde set kurar. Ayrıca özellikle Osmanlı şehirlerinde esnaf ve sanatkârlar arasındaki ilişki dinî inanç ve değerler içkin olduğundan dinî sınıf ile ticaret kesimi arasında bir ayrışma oluşmamıştır (s. 69). Fakat bu durum Türkiye'nin kapitalistleşme sürecindeki ticaret-değer ayrışması kentlerin de bu durumun taşıyıcısı konumuna bürünmesi evresine geçişi beraberinde getirmiştir. Yazar eserinde Ahiliği medeniyet inşasında çok önemli göreberek adeta "modern zaman Melamiliği" (s. 282) oluşturmaya çalışır.

Bergen'in kapitalizm, modernizm ve Batı karşıtı şehir medeniyeti sorgulaması Türkiye'deki İslamcı ve muhafazakâr düşünceden ayrılmaktadır. Bergen, İslamcı ve muhafazakâr siyasi partilerin ve düşüncelerin aslında Batı karşıtı söylemlerine rağmen kalkınmacı düşüncelerinden dolayı Kemalist düşünceden farklı olmadığını söyler. Bu minvalde Milli Görüş hareketinin de bu konudaki yaklaşımının yine Batılı ilkeler ve yöntemlerle Batı'yı alt etme üzerine temellendiğini ileri sürmektedir. Bergen istisnai olarak Anadoluçuluk düşüncesinin ve özellikle Nurettin Topçu'nun fikirlerinin Anadolu şehri oluşturmada kilit rol oynayacağını iddia etmektedir.

Mahalle olgusu Bergen'in eserinde kilit kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü mahalle; üretim sahasıdır, vergi birimidir, yönetim birimidir, eğitim birimidir ve toplumsal kefalet oluşturur (s. 163). Bu bağlamda şehir aslında değer üreten dışıl nitelikte iken kent aileyi ve kadını farklılaştırdığından dolayı erildir (s. 361). Bu niteliklerinden dolayı mahalle kapitalist gettolaşmanın en önemli engelleyicisidir. Osmanlının yıkımı ile sonlanan mahalle sistemi günümüzde mezkûr görevlerini yerine getirememektedir.

Yazarın "Seküler Kafeslerdeki İlahî Haklarımız" başlıklı bölümdeki haklar başlıkları çalışmanın sadece eleştiriden ibaret olmadığını bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Haklar bahsinde konu edilen ilk hak manzara hakkıdır. bu bağlamda yazar özellikle apartman kültürünü eleştirerek gökdelenlerin "gölgesinde" kalan evlerin mülkiyet hakkının zedelendiğini ifade eder. Kapitalizme, "Gökdelenlerle gölge etme başka ihsan istemez." diyerek manzara hakkının müdafaasını önermektedir. İkincisi emniyet hakkıdır. Emniyet hakkı bireylerden öte devlete yöneliktir. Özellikle geleneksel Türk evlerinde ev mahrem alandır ve devlet bunun korunmasını sağlamakla yükümlüdür. Son olarak üçüncüsü yürüyüş mesafesi hakkıdır. Böyle bir hakkın olmadığını söyleneceğini dile getiren yazar bunu şu şekilde temellendirmektedir: bu hak devlete karşı Müslüman toplum perspektifi ile dile getirilmiştir. Bu bağlamda modern kentler insanların yürüyebilmelerini neredeyse imkânsız hâle getirmektedir. Çünkü bütün tasarımları otomobil üzerinden oluşmaktadır. Bu otomobil düşkünlüğünü yeni emperyalizm olarak gören yazar, herkesin iş yerine yakın eve sahip olmasıyla otomobil, petrol ve lastik gibi büyük harcama kalemlerinin yok olacağını iddia etmektedir (s. 189-198).

Bergen eserini modern kentleşmecilik eleştirisi üzerinden yürütmektedir. Ancak akla "Eleştiriden ötesi var mı?" sorusu takılabilir. Bu noktada yazar, modernleşmeyi eleştirmenin antitez olarak adlandırılmaması gerektiğini belirtir. Batı'daki kentsel hareketlerin gelişiminin kent modeli oluşturduğunu, İslam'da ise şehrin bundan farklı olduğunu belirtmek en azından ayırıştırma yapmak demektir. Fakat Bergen'e göre buradaki asıl mesele dile getirilen eleştirilerin çözümsüzlüğü değil Müslümanların birey felsefesinden kendisini kurtarması yönündeki belirsizliklerdir. Yazar bunları çözümsüzlük olarak görmenin Müslüman toplum olmayı göze alamayan kentte kalmakta ısrarlı Müslüman tefekkürünün şizofren yapısından kaynaklandığını dile getirmektedir (s. 334-335).

Buradan hareketle yazar İslam şehri oluşturabilmek adına "Ne yapmalı?" sorusuna birkaç maddede karşılık vermektedir. İlk olarak mevcut mahalleler dernek/vakıf hâline

gelerek her evi bir hane olarak tescillemelidir. İkincisi, mahalle sakinleri mahallenin düğün evi, cenaze evi, toplantı salonu, kütüphane vd. hizmetler için para toplamalı ve bir sosyal alan inşa etmelidir. Üçüncüsü, evsiz ailelere konut tahsili yapılmalıdır. Dördüncüsü, mahallede yeşil alan, park, sera olmalıdır. Beşincisi, mahalleyi kayyım ya da hakem yönetmelidir. Altıncısı, mahallede bekçi olmalı ve mahallenin emniyet ve huzurunu sağlamalıdır (s. 358).

Bergen'in eserini inşa ettiği temel dinamikler modern kentleşmeye dayalı uygarlığın, İslam şehir medeniyetinden farklı olduğu tezidir. Her ne kadar bu tez önceleri değişik kişiler tarafından iddia edilmiş ise de Bergen bu eleştirilerin sonunda ortaya atılan önerilerinde yine kalkınmacı ve Batıcı olduğunu iddia eder. Bu bağlamda eserin alternatifi, çok genel hatlarla Nurettin Topçu'nun fikirleri etrafında oluşmaktadır. Tabii ki eser tek başına modern kentleşmeciliğinin ve konut politikalarının oluşturduğu tüm sorunları çözmeye iddiası olarak görülemez. Kaldı ki bu kentleşmecilik fikri Türkiye'de TOKİ gibi üst bir kurum tarafından sürekli yineleniyorken bu durum daha da güçleşmektedir. Bergen'in kentleşme üzerine söylemleri, daha çok kentleşmenin mevcut değerler dizisi üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda, kapitalist kalkınmanın taşıyıcısı olduğu söylenen mevcut kentleşme anlayışının alternatifi olarak sunulan "şehir-medeniyet" yaklaşımının çok muğlak görüldüğü söylenebilir. Bu muğlaklığın, kentleşmeye yönelik eleştiriyi değersiz kılmamakla birlikte yeni bir paradigma olabilmeyi de uzağında olduğu düşünülmektedir.

Modern kentleşmecilik, kapitalist dalga ve küreselleşme süreçleri ile birlikte tüm yerel değerleri altüst ederken Müslüman şehir medeniyeti kurma fikri romantik görülebilir. Fakat yıkıcı kentleşmenin tahribatı hakkında düşünürken bu türden birbirine alternatif görüşlerin varlığı, çözümü daha yerli kılmaya olanağı tanıyabilir. Zaten yazar daha kitaba başlamadan, kitabın amacının "kapitalizme karşı direnen Müslüman adama/kadına, mekân algısı oluşturmak" olduğunu belirterek eserini bu algının arayışında olanlara ithaf etmiştir.